

N. Goller Ágota

Gondolatok a magyar és a horvát kultúra kapcsolatainak történetéről

A Zágrábi Egyetem hungarológiai tanszéke munkáját ez év októberében egy függetlenségét csak 1991-ben elnyert ország fővárosában kezdi el. Olyan körülmények között, amikor a nemrég lezajlott szerb-horvát háború utáni fegyverszünet állapotában a terület egyharmadát még ENSZ békefenntartó erők ellenőrzik, és a költségvetés tekintélyes részét hadikiadásokra fordítják. A végleges béke – feltehetően – csak a boszniai rendezés után következhet be.

Magyarország külpolitikai állásfoglalása ebben, a Horvátország számára emberileg, anyagilag és politikailag is nehéz helyzetben azt eredményezte, hogy a horvát fél viszontgesztusként tanszékünk működéséhez mégis jó feltételeket biztosít, őszintén jóakarató támogatást nyújt munkánkhoz. E rövid aktuális információt indoklásul kívántam előrebocsátani, miért értékelem előnyösnek a jelen helyzetet minden nehézség ellenére, a tudományos-oktatási együttműködés újraépítése szempontjából.

Jóllehet a kapcsolatok megvoltak mind akadémiai, mind egyéb területeken Jugoszlávia szétesése és az 1991-es háború előtt is, magyar tanszék szervezése Zágrábban pl. nem került szóba, holott 1918-ig hosszú időn keresztül működött tanszék az egyetemen. A jugoszláv ideológia és ennek szervezeti, intézményi következményei olyan mértékben érvényesültek, hogy számos kérdésben nem lehetett előrelépni, így a tanszékalapítás vagy a történet-tudomány számos problémájának megvitatása leküzdhetetlen akadályokba ütközött. Ugyanígy nem mondhatók kielégítőnek más, a magyar kisebbséggel vagy a magyarságkutatás kérdéseivel összefüggő lehetőségek sem.

Nem szeretném csakis egy nézőpontból értékelni a kialakult helyzetet, mert a magyar fél részéről is találkozhatunk elfogultsággal és érdektelenséggel mind a mai napig. Így teljes mértékben magamévá tudom tenni azokat az elveket, amelyeket egy nemrég megjelent összefoglalás követ a horvát, a szerb és a szlovén nép történetének ismertetésében. Ezek pedig a tárgyilagosság és az empátia.¹

A köznapi értelemben vett kulturális kapcsolattartásnak – mint már említettem – vannak előzményei a közelmúltból és régebbi időkből is, a magyar és a horvát kultúra kapcsolatrendszerének elméletével és tényeinek feltárásával pedig többen foglalkoztak. Eddig e kérdésben csak a magyar tudomány eredményeire támaszkodom, a horvátul írt forrásokkal a későbbiekben ismerkedem meg. A magyar kutatók munkáit olvasva megállapítható, hogy e szerzők már a 80-as években a kelet-közép-európai

régió egészében gondolkodtak, és a közös magyar-horvát köztörténet és kultúratörténet számtalan neuralgikus pontját illetően tárgyilagosságról tesznek tanúságot. Olyan szerzőket és könyveket említek, mint a *Magyarok Európában* kötetei (*Engel Pál – Szakály Ferenc – Kosáry Domokos*), *Nagy László* történelem tankönyve, *Fried István* és *Lőkös István* munkái, *Bojtár Endrének* és tanítványainak (pl. *Balogh M., Krasztev P.*) írásai, *Klaniczay Tibor* munkássága stb. Több nevet most azért nem sorolok fel, mert hála *Fried István* filológiai alaposágának, a 80-as években megjelent könyveinek jegyzeteiben – a legfrissebb publikációk kivételével – a kérdés szinte teljes bibliográfiája megtalálható.²

A magyar és a horvát kultúra kapcsolatainak vizsgálatát elsődlegesen a történelmi együttélés ténye indokolja. Más szomszédaink kultúrájáról is elmondható ez, akikkel e régióban együttélünk, a leghosszabb és leghosszabb ideig tartó állami-politikai kapcsolatunk azonban Horvátországgal volt, amely szerves részként épült be a magyar királyságba, és ezen belül változó szintű önállóságát egészen 1918-ig megőrizte. Ismeretes, hogy 1091-ben Horvátországban a király halála után az özvegy *Ilona* királyné, *Szent László* testvére az őt támogató horvát előkelőkkel együtt egy ellenpárttal szemben segítségül hívta *László* királyt, aki seregeivel Szlavóniát elfoglalta, és a magyar koronához csatolta, a tengeremléki Horvátországban pedig unokaöccsét, *Álmot* segítette trónra. *Szent László* már hadjárata előtt megalapította Szlavóniában a zágrábi püspökséget, és ezzel létrehozta e terület egyházszervezetét. Joggal írják magyar történészek, hogy *László* hódításának köszönhetően szilárdult meg a latin szertartású kereszténység befolyása Horvátország keleti határáig. Ezt a tényt azért is fontos megemlítenünk, mert a 9. századtól, főleg Dalmácia szláv lakossága körében, elterjedt a glagolita írásmód és a szláv liturgia. Ez az írásmód egyébként fennmaradt egészen az újkorig.

A zágrábi püspökség már egy régóta keresztény lakosság szervezetté vált, hiszen a horvátság koraközépkori államszervezetével együtt a 8-9. század fordulóján a keresztény egyházhoz csatlakozott, alighanem a szláv népek közül elsőként a nyugati egyházhoz, és rajta keresztül a nyugat-európai civilizációhoz. Első hittérítőink frank szerzetesek voltak, és a 9. század közepén *Tirpimir* fejedelem alapította az első horvátországi püspökséget Zára (ma: Zadar) közelében. A magyar államalapítás és a kereszténység felvétele ugyan két évszázaddal később történt, de a magyarságnak a horvátokhoz hasonlóan ütközőpontra kellett fennmaradását biztosítania, és a nyugati kereszténység felvételével hovatartozását bizonyítania. E párhuzamosságok a kultúra területén abban is fellelhetők, hogy az uralkodó nyugati (a horvátoknál frank és itáliai) kultúrkör mellett mindkét helyen kezdetben gyengébb vagy erősebb bizánci hatás is érvényesült. A horvát kultúra

alakulásának sajátos tényezője az antik hagyományokat őrző dalmát városok szomszédsága volt.

Az Árpád-ház horvátországi dinasztikus jogainak véglegesen Könyves Kálmán szerzett érvényt, amikor 1097-ben legyőzte ellenfelét, és horvát királlyá koronázták. A dinasztia váltás egyúttal perszónáluniót hozott létre, aminek pusztán a ténye hozzájárult a horvát és a magyar identitástudat hasonló vonásainak alakulásához, mivel a középkori vallásosságban gyökerező gondolkodásmód nem ismerte a később kifejeződött nemzeti identitást. Ki-ki vallásának, egyházának tagjaként, királya alattvalójaként határozta meg helyét a világban. A katolikus vallás univerzalizmusa, amelyet a horvátoknál a későbbiekben a csekély protestáns befolyás sem zavart meg, a mentalitásban és a kultúrában sok közös vonás kialakulását segítette elő. A különbségek felmutatásával, amelyek kétségtelenül állandóan megvoltak, pl. a köznép szóbeliségének különböző nyelve, más liturgiák és írásmód létezése, a rendiség fejlődésének fáziseltolódásai és eltérései, az itáliai hatások fokozati különbségei stb., még szembevetőbbé válnak a közös vonások.

Talán az első és legteljesebb együttélés a kultúrában a humanizmushoz köthető. A humanisták első vonulata egy elit-réteg volt, és ennek kultúráját hordozta. A magyarországi latin nyelvű humanista irodalom képviselői között a legkiválóbbak, mint *Vitéz János*, *Janus Pannonius*, *Brodarics István*, *Verancsics Antal*, *Verancsics Faustus*, *Dudith András* stb. horvát származásúak voltak, azonban Hungariát vagy Pannóniát egy humanista patriotizmus képviselőiként valamennyien közös hazájuknak tekintették. Nemzetiség és haza ekkor nem voltak még egymást elengedhetlenül kiegészítő, feltételező kötöttségek.

A magyarországi humanisták működésének általános jellemzője, hogy a török veszély árnyékában, majd a három részre szakadt országban virágzott. Így a horvát és a magyar íróknál a törökellenes harcok, mint közös téma, valamint ezzel összefüggésben bizonyos műfajok gyakorisága szinte törvényszerűen jelentkezik. A magyar és a horvát lakosság érdekközössége növelte azt az identitást, amit hugarus-tudatnak nevezünk. Az érdekközösség Hungaria vagy Pannónia legjobbjainak alkotásaiban a sorsközösség eszméjének felismerésében öltött alakot.

A horvát-szlavón báni sereg már 1493-ban olyan vereséget szenvedett a töröktől, amelyet a horvátok Mohácsának is neveznek. Egy erről szóló horvát népében ez a vereség a sorsközösségnek, a hugarus-tudatnak a tükrében mutatkozik meg. Az a katonáskodó réteg, amely a török ellen a három részre szakadt országban harcolt, soknemzetiségű volt. Előszeretettel alkalmaztak köztük – főleg a 16. században – horvát származásúakat, akiknek már bőséges tapasztalatuk volt a törökellenes harcokban.³ A végvári katonaság közel fele

horvátokból került ki. A háború ezen tényei egyszerűen magyarázzák pl., hogyan jutott *Balassi Bálint* a horvát virágének dallamához.

A török veszély és az ellene folytatott harc a 16-17. századi horvát epikus költészetben éppúgy, mint a magyarban, a legfontosabb téma volt. Ennek horvát szöveges bizonyítékairól még kevés szó esett a magyar irodalomtudományban, ami éppen azért lenne fontos, hogy a magyar kutatók e sorsközösségből adódóan komparatív módon mutathassák be a hazai alkotásokat. Lőkös István tanulmányaiban megkezdte ezt a munkát, és más kutatókra is vár a feladat, hogy folytassák azt.⁴

A hungarus-tudat uralkodó maradt még a 17. században is, a humanizmus elenyészése után. Olyan barokk költő és gondolkodó, mint Zrínyi Miklós, a hungarus-tudat tipikus képviselője a Szigeti Veszedelemet magyar költőként írta, de éppúgy horvát is volt. A választás dilemmája számára még nem létezett.

A kelet-közép-európai régióval foglalkozó komparatisták nem kerülhetik ki az ún. megkétszítés vagy fáziseltolódás problémáját. Az utóbbi kifejezés használatát a történettudományban kétségtelenül indokolja mindaz, amit a kutatók az ún. kelet-közép-európai peremzóna 16-17. századi viszonyainak alakulásával kapcsolatban állapítottak meg. Az alapvető hátráltató tényezőt Kosáry Domokos – többekkel ellentétben – elsődlegesen nem a török hódítás következményeiben látja, hanem a késő-feudalizmus rendszerében, amely a gazdaságilag egyenlőtlen szintű zónák kölcsönhatásának és a gyengébb felet átmenetileg megtorpanásra készítő, előnytelen munkamegosztásnak az eredményeként a 16. század óta alakult ki ebben a régióban.⁵ Így a művelődés szintjén a felvilágosodás eszméje fáziseltolódással jelentkezik, azonban a figyelemre méltó éppen az, hogy a feltételek egy sor népnél mégis viszonylag gyorsan alakultak ki, a magyaroknál pl. Bessenyci munkásságától számítva kibontakozott az új nemzeti mozgalom első, művelődési fázisa. Ekkor kezdődik meg a hungarus-tudat felbomlása, ám ez a tudat már korántsem volt azonos a középkori vagy a humanizmus-kori fogalommal. Magyarországi művelődésről különösképp ezután csak úgy kaphatunk teljes képet, ha a soknemzetiségű országban a magyarok mellé a többi nép nemzeti művelődési mozgalmát is figyelembe vesszük. A horvát kezdeményezésnek ebben kiemelt szerep jut, mivel a magyar és a horvát társadalmi struktúrák nagyfokú egyezése hasonló nemzeti öntudatra ébredést hívott elő.

A fáziseltolódással kapcsolatban azt szeretném hangsúlyozni, hogy gazdasági-, politikai és bizonyos művelődési jelenségek későbbi kialakulása, sőt ennek hátráltató tényezőként való elismerése nem jelenti azt, hogy művészeti irányzatok későbbi vagy kevert formában való megjelenését egy normától elmaradott negatív esztétikai értéként minősítjük.

A felvilágosodással és a polgárosulással jönnek létre és erősödnek meg régióinkban azok a jelenségek, amelyek a kultúra területén is az együttélés ellen fejtik ki hatásukat. Ez korántsem jelenti azonban azt, hogy megszűnnek a hasonló vonásokat elősegítő tényezők, csak minden megnyilvánulás programként felvállalt nemzeti nyelven és gyakran egymást vádoló kijelentések kíséretében történik. A terjedelem korlátot szab annak, hogy akár utalásként kiterjék mindarra, ami a politika fölött és mellett a 19. és 20. században a két kultúra értékeként úgy született meg, hogy közös vonásokat hordoz és ellene szegül az ordas eszméknek és a rossz politizálásnak.

A magyar és horvát kultúra összehasonlíthatóságát nem bizonyítani akartam a megnevezett tényezőkkel, mint a történelmi együttélés, az állami-politikai kapcsolatok, a sorsközösség, a fáziseltolódás meglétével, amelyeket néhány példával illusztráltam is, mert ezt a bizonyítást már előttem elvégezték. Arra kívántam a figyelmet felhívni, milyen sok tennivalónk van még e téren.

A két kultúra kapcsolatait terhelő múltbeli ellentéteket történelmi tényekként kezelve elfogulatlan értékelésre kell törekednünk. Éppen ezért el kell távolítanunk a kutatás útjából a múlt század óta makacs hagyományként élő romantikus történelemszemléletet is. Mindennek szellemében vélem eredményesnek a zágrábi hungarológiai tanszék munkáját.

Jegyzetek

- 1 Sokcsevits Dénes – Szilágyi Imre – Szilágyi Károly: *Déli szomszédaink története*. Budapest, 1994.
 - 2 Engel Pál: *Beilleszkedés Európába a kezdetektől 1440-ig*. Budapest, 1990.
- Szakály Ferenc: *Virágkor és hanyatlás. 1440-1711*. Budapest, 1990.
- Kosáry Domokos: *Újjáépítés és polgárosodás. 1711-1867*. Bp., 1990.
- Nagy László: *Magyarország Európában*. Bp., 1993.
- Borosy András: *Szent László király*. Bp., 1991.
- Korai magyar történelmi lexikon (9-14. sz.)* Bp., 1994. Főszerk. Kristóf Gyula.
- Fried István: *Kelet- és Közép-Európa között*. Bp., 1986.
- Fried István: *Utak és tévutak Kelet-Közép-Európa irodalmaiban*. Bp., 1989.

- Lőkös István: *Hidak jegyében*. Bp., 1974.
- Lőkös István: *Magyar és délszláv irodalmi tanulmányok*, Bp. 1984.
- Bojtár Endre: *A kelet-európai avantgarde irodalom*. Bp., 1977.
- Bojtár Endre: „Az ember feljő...” A felvilágosodás és a romantika a közép- és kelet-európai irodalmakban. Bp., 1986.
- Balogh Magdolna: *Kiúttalan utakon*. A katasztrofista irodalom Közép- és Kelet-Európában. Bp., 1993.
- Krasztev Péter: *Ismét újra kell születnünk*. A szimbolista irányzat a közép- és kelet-európai irodalmakban. Bp., 1994.
- Áttünések*. (Szerk. Krasztev Péter. Bp., 1992.) A századforduló irodalma Közép- és Kelet-Európában.
- Klaniczay Tibor: *Pallas magyar ivadékai*. Bp., 1985.
- Művelődéstörténeti tanulmányok a magyar középkorról*. Szerk. Fügedi Erik. Bp., 1986.
- 3 Ferenc Szakály: *Der Alltag eines Hauptmanns in der Grenzfestung zur Zeit der Türkenherrschaft*. In: Somogy megye múltjáról. Szerk. Kanyar József. Kaposvár, 1987.
- 4 Lőkös István: *A török veszély a 16-17. sz-i horvát epikában*. In: Annales Musai Agricensis, Eger, 1993.
- U.ő.: *A Judit és Holofernész-téma a horvát és a magyar reneszánsz epikában*. In: Studia Litteraria, 30.k., Debrecen, 1992.
- U.ő.: *A kaj-horvát nyelvű írásbeliség Ivan Pergosictól Andrija Jambresicig*. In: Egri Főegyházmegye Semotizmusa VI., Eger. (é. n.)
- 5 Kosáry Domokos: i. m.: 117-118. p.